

Temat lekcji: Pierwsze przejawy aktywności gospodarczej

Lekcja w oparciu o podręcznik:

Robert Gucman, Gospodarka, WSiP

Proszę wpisać do zeszytu poniższe punkty:

1. Podziel czasy w historii ze względu na narzędzia jakimi posługiwali się ludzie
 - a. epoka kamienia
 - paleolit
 - mezolit
 - neolit
 - b. epoka brązu (stop miedzi i cyny)
 - c. epoka żelaza
2. Narzędzia ludzi pierwotnych
3. Rewolucja neolityczna i jej skutki
4. Pierwsze cywilizacje
5. Pieniądz i jego pierwotne formy

Proszę zapoznać się z poniższym tekstem. Na jego końcu znajduje się wyjaśnienie najważniejszych kwestii oraz **praca domowa**.

Najwcześniejsza i najdłużej trwająca epoka w dziejach człowieka nazywa się **epoką kamienia**. Dzieli się ona na trzy okresy: pierwszy, trwający od ok. 4-4,5 mln lat temu do ok. 14 tys. lat p.n.e., nazywa się **paleolitem** lub starszą epoką kamienną. Drugi etap, trwający od ok. 14 tys. lat p.n.e. do 8 tys. lat p.n.e., nazywamy **mezolitem** lub środkową epoką kamienną, trzeci zaś - **neolitem**, młodszą epoką kamienną albo **epoką kamienia gładzonego**. Epoka ta zaczęła się ok. 8 tys. lat p.n.e., a zakończyła ok. 3 tys. lat p.n.e. Daty są jednak orientacyjne, gdyż epoki nachodziły na siebie, a mieszkańcy niektórych terenów mogli jeszcze trwać w jednej, gdy tymczasem inni już dawno przeszli do następnego etapu rozwoju.

PIERWOTNA GOSPODARKA

Pierwsi ludzie żyli w niewielkich gromadach. Zapewniało im to bezpieczeństwo i ułatwiało zdobycie pożywienia. Wędrowali w poszukiwaniu żywności, ale migracje odbywały się na stosunkowo niewielkich obszarach. Żywili się tym, co udało im się znaleźć: korzeniami roślin, jagodami, owocami, orzechami, owadami, rybami, mięczakami, mięsem niewielkich zwierząt, być może nawet padliną. W okresie paleolitu człowiek nauczył się wytwarzać kamienne narzędzia i umiejętnie z nich korzystać. Początkowo były to kamienie o odpowiednim kształcie z grubsza tylko ociosane, zwane **chopperami** (czytaj: czopperami). Używano ich np. do rozłupywania kości zwierząt. Potem pojawiły się nieco bardziej skomplikowane narzędzia: krzemienne **pięściaki** czy topory pięściakowate. Aby je uzyskać, uderzano w obrabiany kawałek krzemienia kamiennym tłuczkiem. Z czasem **odłupki** pozostałe po obróbce zaczęto używać do wytwarzania mniejszych narzędzi, np. zgrzebeł (do usuwania resztek mięsa ze skór), noży, później zaś dłut, dzid i siekier. Narzędzia stawały się coraz bardziej precyzyjne. Zaczęto

też stosować inne surowce - kości i rogi zwierząt oraz kość słoniową, z których wytwarzano broń, igły, ozdoby, haczyki na ryby itd. Z biegiem czasu ludzie coraz lepiej się organizowali. Grupy ludzkie stawały się liczniejsze, choć nie przekraczały kilku rodzin. Przemieszczały się w poszukiwaniu zwierząt łownych i roślin, a w rezultacie stopniowo kolonizowały nowe obszary. Takie stałe przemieszczanie się w poszukiwaniu żywności nazywa się **koczownictwem**, prowadzeniem **koczowniczego trybu życia**. Człowiek rozpoczął swą wędrówkę ok. 100 tys. lat temu od opanowania całej Afryki, a zakończył ok. 10 tys. lat temu na kolonizacji Ameryki Południowej. W czasie migracji ludzie wchodzili na coraz wyższe stadia rozwoju społeczno-gospodarczego. Wykształciła się **wspólnota pierwotna**. Tworzący ją osobnicy mieli wspólne narzędzia, razem pracowali i polowali, a efekty ich działań dzielono między wszystkich w zależności od potrzeb. Podczas wędrówek spotykano niekiedy inne grupy ludzi. Spotkania takie mogły ułatwić **wymianę posiadanych dóbr**, ale też czasami kończyły się walką.

REWOLUCJA NEOLITYCZNA

W okresie neolitu na Bliskim Wschodzie doszło do tzw. **rewolucji neolitycznej**, która na zawsze zmieniła dzieje człowieka. Był to trwający kilka tysięcy lat proces przechodzenia z koczowniczego do **osiadłego trybu życia** i przejście z gospodarki łowiecko-zbierackiej na **gospodarkę opartą na rolnictwie i hodowli zwierząt**. Ludzie zaczęli uprawiać rośliny, które wcześniej tylko zbierali podczas wędrówek. Obserwowali cykl ich wegetacji i nauczyli się stosować coraz lepsze metody uprawy: usuwali chwasty, spulchniali i użyźniali ziemię, eliminowali stare i chore rośliny. Potem także nieświadomie krzyżowali różne gatunki, a w konsekwencji uzyskiwali z wcześniej dziko rosnących gatunków coraz lepsze i wydajniejsze rośliny, np. wyhodowane z traw **proso, pszenicę i jęczmień**. Ponieważ oczekiwanie na plony trwało bardzo długo, ludzie osiedlali się w jednym miejscu i zakładali **stałe osady**.

Wraz z rozwojem rolnictwa następowało **udomowienie zwierząt**. Najwcześniej, bo ok. 15 tys. lat temu, człowiekowi udało się oswoić psa, następnie owcę, kozę, konia, świnie i krowę, potem zaś drób. Zwierzęta pełniły różne funkcje: obronną (np. pies), pociągową (konie i woły), dostarczały mleka, mięsa (kozy, owce, świnie, krowy, kury), a także materiałów na ubrania (owce, kozy). Z czasem nauczono się używać odchodów zwierzęcych do użyźniania gleby oraz jako opału.

Pierwsi rolnicy prowadzili tzw. **gospodarkę naturalną**, która polegała na pracy w celu zaspokojenia tylko własnych potrzeb. W takiej sytuacji nie było rynku, na którym dochodziło do kupna i sprzedaży, gdyż producent był jednocześnie konsumentem. Gospodarka naturalna nie skończyła się wraz z rozpadem wspólnoty pierwotnej. W bardzo wielu rejonach dominowała jeszcze przez wiele tysięcy lat, aż do przełomu XVIII i XIX w., a jej pewne elementy istnieją do dziś w małych gospodarstwach rolnych.

SKUTKI REWOLUCJI NEOLITYCZNEJ

Rewolucja neolityczna pociągnęła za sobą bardzo znaczące skutki w wielu dziedzinach życia. Pojawiły się pierwsze osady, a niektóre z nich, np. Jerycho w dzisiejszej Palestynie, pozostają zamieszkałe do dziś (naukowcy mówią o takich miejscach, że zachowują one ciągłość

osadniczą). Doszło do znacznej koncentracji ludności - osiedlano się tam, gdzie ziemia była najżyźniejsza, czyli w dolinach rzek.

Wzrastała rola mężczyzny, który jako ciężiej pracujący na polach miał decydujący głos. Model rodziny oparty na autorytecie mężczyzny jako głowy rodziny nazywamy **patriarchatem**. W wyniku rewolucji neolitycznej rozpadła się wspólnota pierwotna. Ludzie zaczęli pracować na własny rachunek – bardziej przedsiębiorczy, pracowici i uprawiający żyźniejsze gleby zdobywali więcej pożywienia niż inni. Z czasem najbogatsi i najmądrzejsi zyskiwali autorytet i władzę w danej grupie (np. jako wodzowie na wyprawach wojennych czy mędrzy), co prowadziło do wykształcenia początkowych form państwowości. Pojawiły się też kultury religijne związane z rolnictwem i siłami przyrody.

KOLEBKA CYWILIZACJI

Za kolebkę pierwszych cywilizacji uznaje się żyzne tereny nad wielkimi rzekami Bliskiego Wschodu: **Tygrysem, Eufratem** (tereny między tymi dwoma rzekami są nazywane **Mezopotamią**, a z uwagi na doskonałe gleby - **Żyźnym Półksiężycem**) i **Nilem**. Począwszy od IV tysiąclecia powstawały tu wielkie państwa i cywilizacje: w Mezopotamii - Sumer, Akad, Babilonia, Assyria, Persja, a nad Nilem Egipt.

Wielkie rzeki Bliskiego Wschodu wylewały regularnie. Muł наносzony podczas powodzi użyźniał pola uprawne, ale zasięg wylewów był stosunkowo niewielki. Ludzie nauczyli się budować kanały nawadniające, aby zaopatrywać w wodę pola położone daleko od brzegów życiodajnych rzek. Aby jednak wybudować takie kanały, niezbędne były zbiorowy wysiłek wielu osób i właściwe zarządzanie pracą. Wielu naukowców uważa, że to właśnie podczas tworzenia **systemu irygacyjnego** narodziły się pierwsze państwa i nastąpił rozpad wspólnoty pierwotnej. Wykształciła się władza sprawowana przez władców - książąt i królów. Rządzili oni w sposób **despotyczny** - wszystko zależało od ich woli, której nie można się było przeciwstawić. Dlatego też starożytne państwa bliskowschodnie określa się mianem **monarchii despotycznych**. Zabezpieczały one i gwarantowały budowę, istnienie i ochronę życiodajnych kanałów irygacyjnych. Walczyły również między sobą, tocząc wojny o ziemię i niewolników. Zwykle jednak nie niszczone kanałów irygacyjnych leżących na terytorium wroga, wiedziano bowiem, że może to spowodować działania odwetowe. Ukształtowała się też **własność prywatna**. Ziemia i urządzenia niezbędne do jej uprawy nie należały już, jak dawniej, do wspólnoty pierwotnej, ale stanowiły własność króla, członków rodzącej się arystokracji oraz świątyni. Ziemię uprawiali niewolnicy oraz inni - do tej pory wolni - członkowie wspólnot. Jako zwierząt pociągowych zaczęto używać bydła (przede wszystkim wykastrowanych byków, czyli wołów, które były silne, a jednocześnie spokojne). Do użytku weszły także radła, dzięki którym spulchnianie ziemi stało się łatwiejsze niż za pomocą motyki.

W IV-III tysiącleciu p.n.e. pojawiły się pierwsze narzędzia metalowe. Początkowo wytwarzano je z miedzi, która jednak była bardzo miękka, więc narzędzia z niej zrobione stawały się mało użyteczne. Potem opanowano technikę wytopu **brązu**, czyli stopu miedzi i cyny (od tego stopu wzięła nazwę cała epoka). Narzędzia z brązu rozpowszechniły się najpierw w Egipcie i na Bliskim Wschodzie (w połowie IV tysiąclecia p.n.e.), potem na wyspach Morza Śródziemnego (III tysiąclecie p.n.e.) i w Europie Południowej (ok. 2800 r. p.n.e.), a na dzisiejszych ziemiach polskich ok. 2200 r. p.n.e. Brąz okazał się surowcem znacznie trwalszym i odporniejszym na zniszczenia. Można go było używać do produkcji narzędzi, broni czy ozdób. Wynalezienie

brązu miało także skutki społeczne. Wykształciły się bowiem grupy zawodowe: **rzemieślnicy**, zajmujący się produkcją narzędzi metalowych, oraz **kupcy**, którzy pośredniczyli w wymianie wyrobów rzemieślniczych na inne dobra.

Na przełomie II i I tysiąclecia p.n.e. zaczęła się **epoka żelaza**. Najwcześniej - na przełomie XV i XIV stulecia p.n.e. - nauczono się uzyskiwać żelazo i używać go w państwie Hetytów leżącym w Azji Mniejszej (dzisiejsza Turcja). Następnie, w XII w. p.n.e., dotarło ono do Egiptu, Palestyny i Mezopotamii, potem zaś (przez Kaukaz) do Europy (XI-X w. p.n.e.). Żelazo było dużo łatwiej dostępne niż brąz - uzyskiwano je z tzw. rud darniowych. Początkowo wytapiano je w ogniskach, a potem w specjalnych piecach zwanych dymarkami. Żelazo miało wiele zalet: było znacznie twardsze niż brąz i bardziej wytrzymałe, trudniej się gięło i niszczyło. Doskonale nadawało się m.in. na narzędzia i broń.

GOSPODARKA PAŃSTW MEZOPOTAMSKICH

Pod koniec IV tysiąclecia p.n.e. w Dolnej Mezopotamii powstała cywilizacja **Sumerów**. Podstawę gospodarki sumeryjskiej stanowiło rolnictwo oparte na systemie irygacyjnym, którego wynalezienie właśnie im się przypisuje. Doskonale rozwijał się także handel. Sumerowie znali tak skomplikowane narzędzia finansowe jak kredyt, konta i **weksle**. Na wysokim poziomie stało również rzemiosło, m.in. złotnictwo. Sumerów uważa się również za wynalazców koła garncarskiego i palonej cegły.

O wysokim poziomie sumeryjskiego budownictwa świadczą świątynie zwane zigguratami. Dobrze rozwijała się też nauka, której centrami były właśnie świątynie. Dzięki znajomości pisma oddawano się tu badaniom m.in. w zakresie astronomii, geografii, matematyki, medycyny i weterynarii. Sumerowie zostali w II tysiącleciu p.n.e. podbici przez Sargona Wielkiego - władcę imperium akadyjskiego.

Królestwo Sumeru i Akadu, uważane często za pierwsze w dziejach imperium, rozpadło się jednak dość szybko. W 1. połowie II tysiąclecia p.n.e. na terenach Sumeru i Akadu powstała **Babilonia**. Jej gospodarka również opierała się na rolnictwie. Doskonale rozwinięty był także handel, a jego główny ośrodek stanowiła stolica kraju - Babilon. Wiele o gospodarce tego państwa możemy dowiedzieć się ze słynnego **Kodeksu Hammurabiego**, w którym zawarto zapisy dotyczące m.in. umów, kredytów, odpowie dzielności za wyrządzone szkody, cen za towary i usługi. W połowie I tysiąclecia p.n.e. Babilonia została podbita przez państwo perskie. Podstawą dochodów leżącej w północnej Mezopotamii **Asyrii**, państwa istniejącego od początku II tysiąclecia p.n.e. do ok. 605 r. p.n.e., były rolnictwo i handel oraz zyski z wypraw wojennych. Na roli pracowali przede wszystkim niewolnicy i ludność państw podbitych.

EGIPT DAREM NILU

Tereny uprawne starożytnego Egiptu rozciągały się przede wszystkim wzdłuż brzegów Nilu. Egipcycy chłopi uprawiali zboża, cebulę, czosnek, oliwki i figi. Rytm prac polowych wyznaczały wylewy rzeki, więc rok dzielił się na trzy okresy: czas wylewu (jesień), czas wzrastania (zima i wiosna) i czas żniw (lato). Nil był też główną arterią komunikacyjną. Z rosnącej przy jego brzegach trzciny papirusowej wyrabiano materiał pisarski, łodzie oraz meble. Papirus i glina stanowiły budulec, z którego stawiano domy. Egipcycy rolnicy hodowali muły, owce, osły i kozy. Na wysokim poziomie stało też egipskie rzemiosło, przede wszystkim kamieniarstwo i metalurgia. Uznaniem cieszyły się wyroby tkackie, garncarskie i wikliniarskie.

FENICJA - PAŃSTWO KUPCOW

Fenicja to starożytne państwo leżące u wschodnich brzegów Morza Śródziemnego, w górzystym terenie rozciągającym się na obszarach dzisiejszego Libanu, Syrii i Izraela (zob. mapa s. 11). Okres świetności Fenicji przypadał na pierwsze stulecia I tysiąclecia p.n.e. W przeciwieństwie do innych państw mezopotamskich w jej gospodarce nie dominowało rolnictwo, a handel, rzemiosło i żegluga.

Życie gospodarcze skupiało się na wybrzeżu, przez które przebiegało wiele szlaków handlowych. Jego głównymi ośrodkami były Sydon, Tyr, Byblos i Ugarit.

PIENIĄDZ I JEGO PIERWOTNE FORMY

Pierwotną formą wymiany handlowej starożytnych społeczności był **barter**, czyli wymiana towaru za towar, która nastęczała jednak dużo kłopotów. Towary miały różną wartość i nie zawsze można było wymienić się sprawiedliwie. Dlatego też powstał pomysł wprowadzenia produktów pełniących funkcję **pośredników wymiany**, zwanych też **placidłami** - takich jak sól, zboże, skory, futra czy kawałki tkanin. Towary będące pośrednikami występowały dość rzadko, a były potrzebne do życia. Jeden towar wymieniano się na określoną ilość pośredników wymiany, za które nabywano inny potrzebny towar. Za pomocą pośredników można było zatem kupić i sprzedać towary, a więc stanowiły one pierwotną formę pieniądza. Placidła miały jednak również sporo wad, np. mogły ulec zepsuciu, a właściciel poszukiwanego towaru mógł chcieć go wymienić np. na sól, a nie na zboże. Dlatego z biegiem czasu zdecydowano się zastąpić je metalem. Początkowo metalami wymiennymi były miedź, brąz i żelazo. Z czasem zostały one wyparte przez metale szlachetne: złoto, srebro (i ich stopy) oraz platynę. Metale szlachetne nie mogły się zepsuć i miały określoną wartość, akceptowaną przez wszystkich uczestników wymiany towarowej. Najpierw posługiwano się dużymi sztabami metali, co okazało się jednak niepraktycznym rozwiązaniem, ponieważ przeliczanie wartości towarów na wartość metalu trwało bardzo długo. Zaczęto więc dzielić sztaby na mniejsze części: metalowe kulki i krążki, które wykonywano głównie ze srebra, złota lub ich stopu, tzw. **elektronu**, i nazywano **monetami**. Tak narodził się **pieniądz kruszcowy**, czyli taki, którego wartość odpowiada wartości kruszcu zużytego do jego wytworzenia. Początkowo monety wytwarzali prywatni przedsiębiorcy (np. mieszkańcy Efezu, a przede wszystkim Fenicjanie, którzy jako jedni z pierwszych opanowali wytapianie i produkcję wyrobów z brązu). Później monopol na wytwarzanie monet przejęły władze państwowe. Państwo gwarantowało ich wartość, dlatego umieszczano na nich wizerunki władców. Jako pierwsi tego typu elektronowe monety bili na przełomie VII i VI w. p.n.e. Lidyjczycy (Lidia leżała na zachodnich wybrzeżach Azji Mniejszej - dziś jest to Turcja).

WYJAŚNIENIA.

Czas w historii możemy mierzyć na kilka sposobów, np. ze względu na epoki historyczno-kulturowe, na czas przed i po Chrystusie. Tu mamy podział ze względu na narzędzia, jakimi posługiwał się człowiek.

Oczywiście, to że mówimy np. o epoce brązu oznacza, że w tym czasie najpopularniejsze, najczęściej występujące były właśnie narzędzia z brązu. One, rzecz jasna, pojawiły się już w pod koniec epoki kamienia gdzie były sporadyczne, w epoce brązu były powszechne, a w epoce żelaza jeszcze się nimi posługiwano, przy czym już w tym czasie najpopularniejsze były narzędzia z żelaza.

Narzędzia z brązu miały zalety: łatwe formowanie – wlewanie stopu do formy, i wady, były miękkie i dlatego często ulegały uszkodzeniom. Za to powtórnie kolejny raz można było je łatwo przetopić.

Żelazo wytapia się z rudy żelaza – takich skał, a ponieważ ta ruda się utlenia, bardzo często skały te są właśnie rude. Żeby wytopić żelazo człowiek potrzebował osiągnąć dużo większą wiedzę technologiczną i dużo większe temperatury niż przy brązie.

Rewolucja neolityczna dała ogromne zmiany praktycznie w każdej dziedzinie życia. Rewolucja to proces szybko zachodzących zmian. W tym przypadku w neolicie, człowiek z wędrownego trybu życia przeszedł na osiadły. Nie musiał wciąż od nowa szukać schronienia i budować prowizorycznych domów, nie musiał podążać za zwierzyną. Budował swoje domostwa w bezpiecznej lokalizacji, zaczął uprawiać rośliny i hodować udomowione zwierzęta. Miał więcej czasu dla siebie. Dlatego zaczyna rozwijać się sztuka, kobiety mają doskonalszą i piękniejszą biżuterię, powstają doskonalsze narzędzia – bo nie są tymczasowi i nie trzeba będzie ich porzucić by ich nie dźwigać. Człowiek w tym czasie robi coś dobrej jakości, by służyło mu przez długi czas. Ludzie zaczynają się specjalizować..... ktoś jest rolnikiem, ktoś inny żołnierzem broniącym wspólnoty, ktoś zarządzać ta wspólnotą. Powstają liczne i duże osady.

Ocenia się że miejscem, w którym ludzie osiedlili się najwcześniej i które funkcjonuje do dziś w tej lokalizacji jest Jerycho w na Zachodnim Brzegu Jordanu (Izrael).

Zakładanie osad w pobliżu wielkich rzek miało sens, bo rzeki te były naturalnymi autostradami i łączyły osady danej społeczności ze sobą. Była tam zwierzyna, która przychodziła do wodopoju (polowanie na nią), występowała roślinność, która była miejscem życia innych zwierząt (polowanie). W rzekach były ryby i inne gatunki zwierząt które były pokarmem dla człowieka. Rzeki były naturalnym barierą ochronną przed atakiem na daną osadę.

Materiał na którym się pisało w Egipcie, czyli papirus, pochodzi od trzciny papirusowej której łodygę się rozcinało wzdłuż, następnie przeplatało w „szachownicę”, a po wyschnięciu otrzymywało się gotowy arkusz papirusu. Stąd też na papirusie widoczne są łyka.

PRACA DOMOWA:

1. Omów osiągnięcia cywilizacyjne Sumerów.
2. Wyjaśnij dokładnie skąd nazwa „pismo klinowe” i odpowiedź typu: „od klina” mnie nie zadowala. Proszę napisać ewentualnie, o jaki kiln chodzi, skąd się brał, jak powstawało to pismo.

-
-
3. Zapoznaj się z informacjami na temat kamienia z Rosetty. Dodam tylko, że dzięki niemu udało się odczytać hieroglify. Niestety do dziś nie wiemy jak język starożytnych Egipcjan brzmiał.